

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тищик Б.Й. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.): монографія / Б.Й. Тищик, О.А. Вівчаренко, Н.О. Лешкович. — Коломия: Вік, 2000. — 271 с.
2. Жадько В. Український некрополь / Віктор Жадько — К., 2005. — 262 с.
3. Центральний державний історичний архів у Львові. — Ф. 581. — Оп. 1. — Спр. 96.
4. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис / О. Павлишин / Інститут історичних досліджень Львівського національного університету ім. Івана Франка; Програма дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика. — Львів: Манускрипт–Львів, 2013. — 400 с.
4. Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923): історія держави і права / Борис Тищик. — Львів: Тріада плюс, 2005. — 359 с.
5. Киричук Ю. Євген Петрушевич як громадсько-політичний діяч / Ю. Киричук. // Вісник Львівського університету. Серія історична. — 1992. — Вип. 28. — С. 67–72.

УДК 340.15(477)

Резнік О. І., к.ю.н., доцент кафедри
історії держави і права НУ «ОЮА»

Магдебурзьке право та його вплив на формування української правової традиції

У статті досліджується вплив магдебурзького права на формування української правової традиції, аналізується стан міст та міського населення після впровадження самоврядування. Також розглядається історія та послідовність впровадження магдебурзького права на теренах України, його зміст, причини та наслідки використання. Акцентується увага саме на позитивному значенні магдебурзького права для становлення української правової системи.

Ключові слова: магдебурзьке право, самоврядування, місто.

В статье исследуется влияние магдебургского права на формирование украинской правовой традиции, анализируется состояние городов и городского населения после введения самоуправления. Также рассматривается история и последовательность введения магдебургского права на территории Украины, его содержание, причины и последствия использования. Акцентируется внимание именно на положительном значении магдебургского права для становления украинской правовой системы.

Ключевые слова: магдебургское право, самоуправление, город.

The article examines the impact of Magdeburg law on the Ukrainian legal tradition, the condition of cities and urban population after the introduction of self-government. Also investigates the implementation and continuity of Magdeburg law in the territory of Ukraine, its meaning, causes and consequences of use. The emphasis is on positive values of Magdeburg law for the establishment of the Ukrainian legal system.

Key words: Magdeburg law, government, city.

Основною проблемою, що розглядається у цій статті є значення магдебурзького права на території України, його вплив на формування вітчизняної правової традиції. Це питання є актуальним, оскільки стосується організації влади в Україні на основі встановлених упродовж багатьох століть принципів та положень, сформульованих у різноманітних джерелах права, зокрема і в магдебурзькому. Характеризуючи сучасну Україну як демократичну, соціальну, правову державу, не можна зневажати витоками цих принципів з різних її

куточків. Іншою причиною необхідності розгляду цієї правової категорії є європейські настрої нашої держави та неабияка зацікавленість України у державних порядках і принципах як сучасної Європи, так і європейських держав з найдавніших часів.

Науковою розробкою даної теми займалися вітчизняні та іноземні вчені. Зокрема, до українських вчених, які досліджували історичний процес установа магдебурзького права, належать: В. Антонович, І. Крип'якевич, М. Грушевський, М. Владимирський-Буданов, С. Климовський. Цю проблематику досліджували також радянський вчений М. Тихомиров та білоруські вчені: М. Довнар-Запольський та З. Кописський.

Магдебурзьке право або ще як його називають німецьке чи міське право було однією з найпоширеніших правових систем міського самоврядування в Центральній Європі в середні віки. Сформувалося в Магдебурзі близько 1235 року. Містило в собі норми «*Spectulum Saxonicum*» тобто «Саксонського Зерцала», судових ухвал міста Магдебурга, збірку «Саксонський Вейхбільд» і поширилось на групу німецьких міст, міста Бранденбургу, Пруссії, Польщі, частково Чехії та Угорщини. Суть магдебурзького права полягала у тому, що міське населення звільнялось від юрисдикції урядової адміністрації (феодалів, воєвод, намісників, ін.) й місту надавалась можливість самоврядування на корпоративній основі, запроваджувались власні органи міського самоврядування. До складу громади входили міщани - жителі міста, але лише ті, які мешкали поза межами земельної території, що належала єпископу чи княжому замкові. Проте ієрархія станових, групових й індивідуальних соціально-правових статусів визначає усе правове життя суспільства, «міру честі» кожної соціальної групи й окремої особи. Наприкінці XIII — сер. XIV ст. галицько-волинські князі і королі надавали магдебурзьке право німецьким колоніям, які виникали у столичних містах Руського Королівства, а угорські королі — містам Закарпаття, яке входило до складу Угорщини. З переходом Галичини під Польщу в середині XIV ст., магдебурзьке право почало широко застосовуватися в галицьких містах, а згодом поширилося в українських і білоруських землях.

Хоча спочатку магдебурзьким правом користувалися лише німецькі колоністи, однак згодом воно було поширене на все населення міста. Воно надавалося окремим містам спеціальним привілеєм великого князя, і надання його вилучало місто із залежності від місцевої адміністрації.

Якщо розглядати послідовність впровадження норм магдебурзького права, то на етнічних західноукраїнських землях першим містом, що отримало привілей на самоврядування за німецьким правом, було м. Новий Сонч (1294 р.), а у 1339 р. таке право набуло й м. Сянок. Згодом були Львів (1356 р.), Кам'янець-Подільський (1374 р.), Стрий та Володимир-Волинський (1431 р.), Луцьк (1432 р.), Снятин (1442 р.), Мукачеве (1445 р.) Рівне (1493 р.), Київ (1494 р.), Дубно (1507 р.). Острог (1528 р.), Любомль (1541 р.), Тернопіль (1548 р.), Корсунь (1584 р.), Переяслав (1585 р.), Біла Церква (1588 р.), Чигирин (1592 р.), Мозир (1595 р.), Канів (1600 р.). Богуслав (1620 р.). Чернігів (1623 р.). Вінниця (1640 р.) і т. д. Загалом дослідники налічують до 400 міст, містечок і сіл, яким протягом XIV-XVI ст. було надано магдебурзьке право [4].

Необхідно зазначити, що спочатку користувались магдебурзьким правом у містах могли тільки римо-католики, а оскільки українське населення було у переважній більшості православної віри, то воно було усунуте від участі в органах самоврядування міст. У Львові, наприклад, православні українці не мали права не тільки брати участь в органах самоврядування, а й жити у різних частинах міста. Вони усі мешкали на одній, так званій Руській вулиці міста. Так само було і в Дрогобичі, Перемишлі, Кам'янці-Подільському та інших містах України. Усіма правами користувалися поляки та німці, частково були

наділені певними правами євреї та вірмени, а усі міщани-українці позбавлялися права брати участь у житті міста за магдебурзьким правом. А коли львівські міщани звернулися зі скаргою на національні і релігійні гоніння до короля, то згідно з королівською грамотою Сигізмунда усі попередні утиски українського населення Львова були залишені в силі.

Дещо інакше розгорталося події у Києві. У 1506 р. київські міщани прохали короля підтвердити їхні права і поскаржилися на введення воєводою «новини» - не запалювати вночі свічки під загрозою штрафу. Ця заборона серйозно зачіпала інтереси ремісників, які були повинні працювати ввечері і навіть вночі. Король своєю грамотою підтвердив права київських міщан на самоврядування, а щодо «новини» вказав, що більше «не треба воєводі тієї вини брати» [3].

Ці утиски і обмеження викликали тривалу і наполегливу боротьбу українського міщанства за повернення своїх прав. Причому міщани часто не обмежувалися скаргами, а діяли більш активно. В деяких містах справа доходила до збройних сутичок і навіть повстань проти старост і воєвод. Так було, наприклад, у Черкасах і Каневі у 1536, у Вінниці і Брацлаві - у 1541 р.

Тому згодом магдебурзьке право було поширене на все населення міст. Воно було пристосовано до місцевих умов, його охоче застосовували не тільки в містах, а й у військових козацьких судах. Надалі в часи Гетьманщини воно розглядалося як важливий елемент «давніх прав» українського народу і широко використовувалося в усіх спробах кодифікації «малоросійського права».

Магдебурзьке право регулювало діяльність органів влади та управління міста, цехових корпорацій, норми цивільного і кримінального права, судоустрій та провадження справ у судах. Головним органом влади визначався *магістрат*, який складався з *ради* (розпорядчого органу) і *лави* (судового органу). До ради населення міста щорічно обиралися від 6 до 24 райців і писар на чолі з *бурмістром*, до лави (скабінат) - 12 лавників (присяжних) на чолі з *війтом* (суддею). Війт (солтис) вважався найвищим міським урядовцем. До молодших урядовців належали комісар (межувальник), городничий (комунальна служба), возний (судовий виконавець), кат, інстигатор, перекладачі, канцеляристи.

Міщани, які жили на магдебурзькому праві, вважалися вільними, мали право власності у місті, платили податки у міську казну, виставляли ополчення. Місто могло мати власну казну, шинок, млин, лазню, проводити щотижневі торги та щосезонні ярмарки, кошти від яких потрапляли у міський бюджет.

Цивільні тяжби городян розглядали рада, і лава. Процес в них мав усний, гласний та змагальний характер. Кримінальні - лише лава, а процес був інквізиційний, з допитами і тортурами (за потреби). Апелювати можна було лише до королівського суду, який затверджував вирок. Діловодство у містах велося польською або латинською мовою [2].

Поява магдебурзького права тісно пов'язана з перебігом тогочасного державотворчого процесу. Для міщан боротьба за надання їм магдебурзького права була способом здобуття певної автономії від держави та правової основи для захисту від зазіхань великих феодалів, які вимагали від міст натуральних повинностей, податків тощо. Для центральної влади, яку уособлювали литовський князь чи польський король, дарування тому чи іншому місту магдебурзького права стало важливим чинником державного управління, що давав змогу розширювати за рахунок міщан свою соціальну базу та здійснювати тиск на феодалську аристократію.

Отже, українські міста запозичили нові принципи життя та пристосовували їх до своїх умов і особливостей. Через місцеві традиції структура і функції органів самоврядування в різних містах могли не збігатися, мати відмінності. Загалом організація

адміністративної і судової влади за нормами магдебурзького права в містах ставила їх на один рівень з європейськими. Його отримання українськими містами означало досягнення високого економічного і соціального розвитку, зрівняння з багатьма німецькими і польськими містами.

Одночасно з магдебурзьким правом міста одержували й право мати власний герб. Уперше його зображення зафіксовано на документах міського самоврядування другої половини XVI ст. Цей атрибут був присутній на документах міста, чим підкреслювалася його незалежність від княжої або королівської влади, економічний і культурний рівень певного центру.

У грамотах польських королів, у яких дарувалось магдебурзьке право окремим містам, зазначалося, що король ліквідує «всі інші права польські, литовські і російські і всі інші звичаї, що не узгоджуються з правом німецьким магдебурзьким». Місто звільнялося від влади воєвод, панів, старостів, судів і підсудків, намісників і інших урядників; городяни не зобов'язані були відповідати перед ними з будь-яких питань. У містах установлювався свій власний суд, їх жителі були звільнені від обов'язкової військової повинності, подвірної повинності, затримування гінців і послів. Однак, насправді ніхто не міг надати жодних гарантій від втручання міських людей.

Окрім міст, право на самоврядування надавалося і селам. Воно також ґрунтувалось на німецькому праві, однак у дещо спрощеній формі. Поширення магдебурзького права в українських містах і селах мало позитивні наслідки. Навіть культурна й політична дискримінації корінного населення сприяли єднанню міщанства, що втратило владу у власному місті, з провідною соціальною верствою українців — козацтвом. В епоху Козацької держави місцеве самоврядування змінилось: у містах з магдебурзьким правом самоврядування було збережено і це надавало їм незалежність від козацької адміністрації. Проте міщанство цього періоду не було численне і міста з магдебурзьким правом не зазнали культурних і конфесійних утисків [1].

В ході дослідження, необхідно наголосити на тому, що на українських землях в XIII-XVIII століттях користувалися магдебурзьким правом в не своєму чистому вигляді, а, так би мовити, в інтерпретованій версії. Це зумовлено тим, що в грамотах, наданих українським поселенням містилося, як правило, надзвичайно мало реальної інформації про міську владу, бо в них окреслювалися лише загальні принципи функціонування німецького міського права, а не конкретні інституції влади в тому чи іншому поселенні. В результаті такого підходу, організація самоврядування за магдебурзьким правом в Україні відчувала особливо сильний вплив місцевих звичаїв і традицій, особливо у судовій сфері. Це і призвело до активної правотворчості українців, які просто вимушені були доповнювати дані норми. Внаслідок цього магдебурзьке право ставало дещо «українським», адже спиралось саме на національні особливості, при цьому зберігаючи від першоджерела лише основні принципи. З іншого боку, вносячи певні риси західноєвропейського міського устрою в організації самоврядності українських міст, дане право стало одним із важливих чинників культурного і правового зближення України із Західною Європою, створило правову основу становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Норми магдебурзького права використовувались при всіх офіційних і приватних модифікаціях права в Україні аж до XIX століття. Зокрема його норми стали підґрунтям для кодифікаційних робіт XVIII століття. Якщо аналізувати більш ранній період, то Статути Великого князівства Литовського теж мали в своїй основі окрім звичаєвого,

канонічного права й магдебурзьке. Також можна зробити висновок, що магдебурзьке право стало прототипом сучасного права місцевого самоврядування, заклало його основи, надало можливість вкорінення у підсвідомість населення демократичних засад суспільства та розвитку цього правового та соціального інституту. Зараз право місцевого самоврядування ґрунтується на таких принципах як: народовладдя; законність; гласність; колегіальність; поєднання місцевих і державних інтересів; виборність; правова, організаційна та матеріально-фінансова самостійність в межах повноважень, визначених законом; підзвітність та відповідальність перед територіальними громадами; державна підтримка; судовий захист прав місцевого самоврядування. Ці принципи мають своє виявлення у практичній діяльності органів місцевого самоврядування.

Запровадження магдебурзького права в українських землях мало надзвичайно важливі наслідки. Насамперед — це захист міського населення від сваволі королівських намісників і великих землевласників, створення сприятливих умов для розвитку ремесел і торгівлі. Це дало можливість певною мірою «європеїзувати» міське життя, ввести його у чіткі правові норми. Магдебурзьке право встановлювало виборну систему органів міського самоврядування та суду, визначало їх функції, регламентувало діяльність купецьких об'єднань та цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, спадкування, визначало покарання за злочин тощо [5].

Поширення магдебурзького права на території України сприяло формуванню нових рис ментальності місцевого населення. Йому стали притаманні демократизм, менша орієнтація на центральну владу, бажання будувати суспільне життя на основі правових норм тощо. Отже, магдебурзьке право сприяло формуванню в Україні засад громадянського суспільства.

Хоч магдебурзьке право не відіграло в Україні тієї ролі, що на Заході, все ж воно, вносячи певні риси західноєвропейського міського устрою до українських міст, стало одним із важливих чинників культурного правового наближення України до Західної Європи.

Однак вплив магдебурзького права не можна назвати однозначно позитивним, адже, окрім вищеперерахованих позитивних моментів, воно зумовила посилення іноземної колонізації та обмеження прав місцевого населення. Заохочення центральною владою переселення в українські міста іноземців, релігійні обмеження, що почалися за часів Вітовта, призвели: 1) до витіснення з органів міського самоврядування корінних жителів, місце яких зайняли поляки та німці; 2) до загострення проблем в економічній сфері, де серйозними конкурентами русинів стали вірмени та євреї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гладка Г.Л. Поширення магдебурзького права на українських землях (XIV- першої половини XIX ст.): історико-правовий аспект / Гладка Г. Л. // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. - Вип. 51 (№9) - С. 10-15.
2. Гошко Т. Нариси історії магдебурзького права в Україні XIV - початку XVII ст. - Львів.: Афіша, 2002.- С. 255.
3. Делімарський Р. Магдебурзьке право у Києві. - К., 1996. - С. 21.
4. Кіселичник В. Про надання українським містам у XIV - XVII ст. Магдебурзького права // Право України. № 3, 1996, С. 82-84.
5. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. - Вид. третє. - К.: Критика, 2006. - С. 127.

